

СТЕЋЦИ У БИЈЕЛОЈ И ОКО ЊЕ

Стећци као остаци средњовјековне материјалне културе, а дијелом писани извори и вриједна дјела умјетности, на подручју Југославије су дјелимично проучавани од прије неколико вјекова, али се систематизованија истраживања врше тек од 1950. године. Ови су споменици карактеристични за подручја Босне и Херцеговине, а дијелом Хрватске, Србије и Црне Горе. Ваља нагласити, уз то, да су стећци више везани за планинске области, а мање или врло ријетко их има у жупним долинама.

Под покровитељством Земаљског музеја у Сарајеву, изведена су детаљна истраживања и попис стећака на територији Босне и Херцеговине, а дјелимично и у осталим републикама гдје се јављају ови споменици. Истраживања која су вршили научници ове установе утврдила су да на територији Црне Горе има 87 некропола са укупно 2.300 стећка.¹ Ипак се може приметијети да је један дио стећака остао незапажен и нерегистрован. Разлози за ово су: беспуће, као и непоклањање довољне пажње овој врсти културно-историјских споменика од стране мјештана да са њима упознају заинтересоване.²

Циљ овога прилога је упознавање научне јавности са три некрополе стећака на атару села Бијеле, у Дробњаку, у општини Шавник, који досад нити су истраживани ни регистровани. Ово подручје са стећцима је многоструко интересантно. Прије свега, овим крајем је ишао главни, тако рећи магистрални каравански трговачки пут између Котора и Дубровника, на једној, и Брскова, на другој страни, па су становници ових подручја у то вријеме познати сточари узгред били и кириције које су прено-

¹ Шефик Бешлапић: *Стећци и њихова умјетност*, Сарајево 1971, стр. 20.

² Од 18. до 21. септембра 1972. године југословенски стручњаци који се баве заштитом културно-историјских споменика расправљали су у Новом Саду о заштити стећака, па је Шефик Бешлапић поред осталог истакао да су у врло лошем стању. Додао је да би требало организовати посебну службу која би радила на заштити и уређењу некропола. Он је истакао да сада нема ранијих драстичних примјера уништавања стећака и њиховог уграђивања у куће, путеве и сл. То је истина, али само ако су у питању некрополе ближе урбаним насељима, и онима који се баве њиховом заштитом и одржавањем. Међутим, често велике некрополе са изузетно ријетким и вриједним примјерцима стећака, какве су по беспућима сјеверне Црне Горе и источне Босне, још су изложене уништавању и небризи.

силе робу путем уз који се понегдје још очувао понеки миљоказ и три некрополе стећака о којима ће бити говора.³

Свака од три некрополе у Бијелој има своје име, које је неком историјском нити везано за онога чије је то стварно гробље, а назив „грчко гробље“ се употребљава само понегдје и не толико често као у другим крајевима. За ове, као и за друге некрополе стећака вјерује се да су врло старе, да би највјероватније могле припадати Грцима или Римљанима, али то ни неуки сељаци не тврде. Поред тога, за ове, као и за друге стећке, гдје год их има, везано је вјеровање да је то гробље смрзнутих сватова који су залутали планином или се пак сукобили са разбојничком засједом која је хтјела извршити отмицу невјесте и сл. Оваква је легенда везана и за некрополу Дјевич камен.⁴

Облици ових стећака су плоче (којих је највише), а онда високи сандуци и један стећак у облику крстаче. По украсима и финоћи написа који су писани ћирилицом не заостају за стећцима на некрополи у Никшићу и у Новаковићима код Жабљака. Украси су у облику врпци, плетеница, па онда долазе аркаде, кругови, крстови чији се кракови од средине према крају шире и сл. Поред ових украса и симбола (који сваки за себе нешто значи: кружни прстен — сунце — извор живота, крст — да је стећак припадао хришћанину итд.), на њима се сретају и људске и животињске фигуре, које говоре о економским и политичким приликама у овом крају у вријеме њихове градње, а које је највјероватније везано за период између 13. и 16. вијека.

Некропола Кресојевић гробље смјештена је на Крнову, поред пута који веже Бијелу са Никшићем, а који је некад био жива караванска саобраћајница од Дубровника и Котора преко Оногшта за Брсково. Овим путем је крцала трговачка роба знатне вриједности, јер је нпр. само у 1282. години између Дубровника и Брскова вриједност трговине била 3.220 коња, или 276 једрењака, или 1,303.042 килограма говедине, или 1,933.516 килограма пшенице — то би одговарало вриједности данашњих 5—7 милијарди старих динара.⁵ Важност овога пута видимо тек кад

³ У близини ових некропола налазе се остаци двије цркве, једне на сеоском гробљу, а друге у средишту села међу кућама Јевтића. Поред тога, на Бијелој је релативно добро очувана поредовничка воденица „Црњак“, у којој се, по предању, мљело брашно градитељима манастира Мораче 1252. године.

⁴ Ако се може вјеровати да се у легенди и предању може наћи зрно историјске истине, онда ова претпоставка не би била без основа, пошто је путем поред ових некропола за оно вријеме текао огроман трговачки промет, па је могуће да неки дубровачки или которски властелин пође за невјесту у Брсково, или српски велможа у ове градове, а на путу сватове као богат и лак плијен нападну разбојници на чијем мјесту касније родбина подигне гробље. Но, ово је само претпоставка и знак вјероватноће, а не и извор сигурности.

⁵ Др Грегор Чремошник, *Увозна трговина Србије године 1282. и 1283.* Споменик Српске краљевске академије наука 1925. године, стр. 1.

га упоредимо са другим. Промет који је њим текао био је раван 10 посто промета који је нпр. 1267. године ишао Рајном кроз град Кобленц, или око 20 посто робе која је тада ишла преко Св. Готхарда, главне трговачке везе између сјеверне Италије и западне Европе.⁶ На основу овога да се закључити да промет између Дубровника и Котора, с једне, и Брскова, са друге стране, овим путем готово да није заостајао за прометом било којим трговачким путем Европе онога доба.

За локацију ове некрополе одабрана је главица поред пута од кога се одваја једна споредна стаза у правцу некад бројних катуна на Штирном долу и Порњој Лукавици око Журима. Узгред да истакнемо да се катун Жур, ваљда зато што је био под Журимом, чији су остаци и данас видљиви, помиње још 1367. године и начелу њега се налазио катунар Радослав Журовић. У близини саме некрополе Кресојевић гробље су остаци такође врло бројног катуна који говоре о врло живој сточарској активности становништва на овом подручју у средњем вијеку. Истражујући грађу о средњовјековном катуну у Дубровачком архиву Десанка Ковачевић, наводи да се катун Кресојевић — Cresouci, Cresoe, Cresoeuich и сл. помиње од 1381. године, а од 1413. зове се катун Групше Кресојевић.⁷

Овове ваља додати да су ови сточари-катунари били кириције за пренос робе Которана и Дубровчана до Брскова и назад, јер су имали добре коње који су им служили за њихове потребе, ради честих катуноско-сточарских кретања, а и ради кирицијања, по чему су били врло познати.⁸

Централни дио некрополе Кресојевић гробље захвата огромна могила, у археологији позната као „илирски тумулус“. Стећци око могиле, као и на другим мјестима, претпоставља се, знак су етничког спајања и амалгамисања Илира и Словена.⁹ Стећци ове некрополе су по форми плоче, поред којих је и неколико појединачних и групних обичних гробова. Величина плоча је 2,15 цм у дужину и 1 м у ширину, са око 40 цм дебљине. На броју их је једанаест и седам обичних гробова. Пошто је плоча као надгробни споменик међу стећцима најстарија, а уз то на овој некрополи је једино и „илирски тумулус“, може се извје-

⁶ Ибид., стр. 67.

⁷ Десанка Ковачевић: *Средњовјековни катун по дубровачким изворима*, Научно друштво Босне и Херцеговине, посебна издања књига II, Одјелење историјско-филозофских наука, књига I, Сарајево 1963. године, стр. 126. Катуноско-сточарски живот на овом подручју знатно је смањен досласком Турака, а у 17. и 18. вијеку готово је замро, па ни данас катуни на овим планинама немају онај обим који су некад имали, што се да видјети по колибиштима и броју сточарских камених обора и сл. који говоре о великој популацији на овим планинама са добрим пасиштима која су омогућавала за оно вријеме интензиван сточарски живот.

⁸ Ибид., стр. 69.

⁹ Марко Вего, *Подручје за истраживања*, Одјек, бр. 8, Сарајево 1973. године, и *Градови, стећци, натписи*, Одјек бр. 9, Сарајево 1973. године.

сно претпоставити да је од три некрополе на атару села Бијеле ова најстарија.

Украси на стећцима-плочама ове некрополе су низови розета, плетенице, уздужне украсне бразде низови троуглова у основи плоча, кругови и крстови. Стећци на овој некрополи немају написа. Плоче су доста масивне и прилично правилно распоређене али ипак мало поремећене и оштећене, те некропола у цјелини дјелује доста запуштено.

Некропола Дјевич камен налази се изнад села Бијеле, на планини Лоли, поред истог пута који је пролазио поред Кресојевић-гробља. До ове некрополе се може доћи од Никшића до катуна села Бијеле у подножју Лоле — колским путем, а онда пола сата пјешнице уз пашњаке и ливаде на планини Лоли. Ова некропола је удаљена од Крнова око десет километара.

На некрополи Дјевич камен, на стећку облика крстаче, са једне стране је фигура пса, а са друге крст. Ови симболи говоре да је стећак припадао неком од угледних људи овога краја који се бавио сточарством и који је био хришћанин. Пас, поред вјерног друга, симболизује чувара стада и тора — јединог богатства сточара-катуњана.

Ова је некропола такође опкољена омеђинама бројних катуна, који су се налазили на Ублићу, Шћепан-долу, Медар-катуништу и у непосредној близини саме некрополе. Ово иде у прилог претпоставци да су овдје сахрањивани катуњани и пастири, људи чије је основно занимање било сточарство у поменутиим катуњима.

На овој некрополи је врло уочљив и изузетно маркантан и украшен један стећак-сандук, димензија 2x1,20 м, преврнут и напукао, са три фино урезане аркаде, уздужним фризом розета и плетеница и са написима врло складно урезаним са стране стећка и на средњој чеоној аркади. И поред оштећења, напис је доста читљив, по чему се може с извјесношћу тврдити да је припадао неком властелину међу сточарима. Ово је, иначе, један од ријетко складно обликованих и украшених стећака на територији Црне Горе.

На некрополи Дјевич камен имају још четири плоче и осам обичних грובה. Плоче су једноставне и без украса, а гробови, као и они на Кресојевић-гробљу, оивичени ломљеним каменом, са оријентацијом ЈИ—СЗ, као и два главна стећка. Ово говори у прилог томе да су стећци тада, као и данашње гробље, били показатељ економског стања и друштвене моћи људи који су под њих сахрањивани, а „обични свијет“ у гробове или под плоче врло једноставне обраде.

У близини ове некрополе је катунско појило Језерина, за које се вјерује да је врло старо и да је грађено у средњем вијеку, па се и ово може довести у извјесну везу са некрополом на којој су сахрањивани сточари са планине Лоле чији су катуни

окоживали појило на овој безводној планини, а потомци су цртежима на стећцима и написима остављали свједочанства о начину живота, економским и другим приликама у којима су живјели њихови преци.

Стећци ове некрополе су изложени уништавању, јер становници биовског катуна Шоревца, који је од прије четрдесет година претворен у стално насеље, своје сахрањују на овој некрополи а за гробове употребљавају стећке или старе гробове некрополе.

Остаци некрополе на Црквеној главици у селу Бијелој уграђени су у цркву од које су данас очувани само темељи. Ове темеље чини седам стећака — високих сандука. То су врло високи стећци, на чеоној страни украшени са по четири аркаде, изнад којих је нечитак напис. Са стране је по једна аркада и нешто краћи и такође нечитак напис.

На мјесту ове некад велике некрополе данас је дијелом сеоска ливада, а дијелом гробље које је некрополу готово уништило, осим ових неколико стећака у темељима гробне цркве. Локација ове некрополе је на главици која доминира селом и поред главног је сеоског пута који иде уз долину Бијеле. До некрополе се може доћи пјешнице из Шавника, или са Крнова за око два сата хода.

Као и прве двије, и ова је некропола припадала становницима настањеним у долини Бијеле и на околним планинама који су се бавили искључиво сточарством, што се да видјети по украсима на све три групе стећака.

Заједничко за ове три некрополе, може се рећи, јесу стећци клесани од кречњака из непосредне близине самих некропола. Све три су на узвишењима која доминирају околином, на уочљивим су мјестима и поред пута. Нијесу биле лоциране ни сувише далеко ни близу насеља — катуна, какав је случај био са некрополама Кресојевић гробље и Дјевич камен. Некропола на Црквеној главици се налазила у жупној долини Бијеле, па ипак насеље око ње није могло имати карактер села са земљорадничком, већ у непосредној близини планина Лоле и Крнова сточарском дјелатношћу, које би опет морало имати све одлике катуна.

По општим одликама украса који карактеришу ове некрополе да се примијетити да датирају из времена стећака у Никшићу и околини, иако дјелимичне разлике говоре да су ови дјело других мајстора чији се клесарски центар налазио негдје на катунима планина Лоле, Крнова или Горње Лукавице.

Шефик Бешлагић мисли да су стећци везани за територију средњовјековне Босне, или за области њених прекограничних утицаја и сеоба. Међутим, више је вјероватно да су ови споменици мање одраз политичких прилика, граничних оквира и њихових утицаја, већ посљедица одређеног историјског хода у већем простору Балкана, и не вјерских већ посљедица социјално-

-економских прилика и односа (курз.: М. З.). Овоме бих додао лично запажање да су стећци везани у највећем броју случајева за планинска подручја, за области сточарског привређивања, област средњовјековних пастирских — влашких катуна, а мање за ниже и жупне предјеле. Дакле, моје би мишљење било да су ови споменици везани не ни за Босну ни њене прекограничне утицаје, већ за једно подручје специфичног начина живота и привређивања и социјалних прилика уопште у средњем вијеку карактеристичних за динарско подручје, а свакако и за Босну, као његов средишњи дио, али не и само за њу.

Стећци су писани извори и остаци материјалне културе одређеног простора и времена у коме су дјеловали специфични социјали закони, па се у тај простор највећим дијелом, као што рекосмо, уклапала и Босна; али стећци нијесу везани искључиво за њу и за босанско средњовјековно вријеме, нити за њене политичке и било које политичке границе, већ за области специфичних културно-економских прилика. Већ је познато да стећци нијесу припадали само богумилима. Под њих су сахрањивани и католици и православни и „свакојака јерес“, па и муслимани, што значи да је вријеме из кога датирају ови споменици врло дуго и можда улази и у 17. вијек. И још нешто, да се понови, да је под стећке сахрањивано више становништво које се бавило пастирлуком, него жупљани и земљорадници.¹⁰

С обзиром да стећци све више постају предмет научног интересовања, јер говоре о социјално-економским, а тим и друштвеним приликама и друштвеној диференцијацији времена из кога датирају (јер су под стећке финије израде сахрањивани богатији људи, а под једноставне плоче и у гробове од ломљеног камена „обични смртници“), као и ради умјетничких вриједности, ове би некрополе, уколико би биле заштићене и на њима извршени најнужнији конзерваторски радови, могле послужити као ријетки примјерци у даљем и детаљнијем научном истраживању на овом плану.

Михаило Зорић

¹⁰ Према дубровачким изворима, у поменутом дјелу Десанка Ковачевић наводи да се 1445. године помиње катун »in Biella in Drobgnucik«.